

Т. А. Маляренко, кандидат економічних наук,
доцент, докторант Донецького державного
університету управління

ЕКОНОМІЧНА НЕРІВНІСТЬ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ ТА КОНФЛІКТІВ

У статті аналізуються економічні та соціальні причини конфліктів з метою розробки заходів для запобігання розвитку конфліктів. Зазначається, що горизонтальні нерівності, тобто нерівності між групами в економічному та соціальному вимірах, є основою для міжгрупової образи та насильства.

В статті аналізуються економічні та соціальні причини конфліктів з метою розробки заходів для запобігання розвитку конфліктів. Зазначається, що горизонтальні нерівності, тобто нерівності між групами в економічному та соціальному вимірах, є основою для міжгрупової образи та насильства.

This article analyses the economic and social causes of conflict, drawing conclusions for conflict prevention. It is suggested that horizontal inequalities, i.e. inequalities among groups in economic and social dimensions, provide the basis for inter-group grievance and violence.

Ключові слова. Нерівність, соціальна напруженість, конфлікт, насильство, політика подолання бідності.

Вступ. Від часів Арістотеля філософи стверджують, що соціальна напруженість та її наслідки – конфлікт і насильство – залежать не лише від абсолютного рівня економічного доходу країни, але й від його розподілу серед населення.

Сучасні дослідження процесів модернізації в країнах, що розвиваються, присвячені проблемам подолання бідності, безробіття, соціально-економічної нерівності, підвищення якості життя, запровадження демократії та ринкових відносин. Взаємозв'язок між бідністю, соціальною нерівністю і конфліктами підкреслюється у стратегічній програмі ООН "Цілі тисячоліття". Ряд ключових програм ЄС, зокрема Європейська політика добросусідства, спрямовані на запобігання поглибленню нерівності в країнах Східної Європи, включаючи Україну.

Декларація Тисячоліття ООН визначає такі цілі розвитку України: подолання бідності, забезпечення якісної освіти протягом життя людини, сталий розвиток довкілля, поліпшення здоров'я матерів та зменшення дитячої смертності, обмеження масштабів поширення ВІЛ/СНІД і туберкульозу, забезпечення гендерної рівності. Усі без винятку цілі розвитку України, визначені ООН, прямо стосуються проблем соціальної нерівності.

© **Т. А. Маляренко, 2010**

В Україні існування бідності як загальнонаціональної проблеми було визнано лише в 1999 р. У той час за національною межею бідності проживала третина населення країни. За десять років ситуація майже не змінилась. У 2009 р. 28 % українців проживало за межею бідності, купівельна спроможність українців на передостанньому місці в Європі. За індексом людського розвитку Україна посідає 85-те місце. Але не менш важливим, ніж зростання фізичної бідності, є поглиблення відносної, або соціальної, бідності – суб'єктивного сприйняття нерівності українцями. За даними опитувань, 84,5 % громадян України вважають себе бідними [1, 2].

Критичний зв'язок між бідністю, поглибленням соціально-економічної нерівності, поширенням різних форм соціального виключення й ескалацією насильства у вирішенні конфліктних питань обумовлює актуальність даного дослідження.

У науковій літературі використовуються два поняття рівності. Перше є основоположним: згідно з ним люди зображуються як рівні істоти. Друге розподільче: згідно з ним узаконюється більш рівний розподіл економічних благ, соціальних можливостей або політичної влади.

В усіх сучасних суспільствах загальний обсяг благ розподіляється нерівномірно: привілейовані індивідууми та сім'ї отримують більшу частку прибутку, влади, ресурсів. Стратифікаційна система суспільства як комплекс соціальних інститутів, що генерують нерівність, складається з таких компонентів:

- 1) інституційні процеси, що визначають певні типи товарів як цінні й бажані;
- 2) правила розподілу цих товарів серед різних членів суспільства;
- 3) механізми мобільності, які пов'язують індивідуумів з позиціями і внаслідок цього генерують нерівний контроль за ресурсами [3, 14 443].

Тобто соціально-економічна нерівність спричинюється двома типами процесів: визнання певних позицій привілейованими і намагання членів суспільства зайняти ці позиції.

Систематизація різновидів ресурсів, товарів та інших цінностей як основа стратифікації суспільства подається в табл. 1.

Таблиця 1

Різновиди ресурсів, товарів та інших цінностей як основа соціальної стратифікації

1. Економічні	Власність на землю, копалини, фірми, цінні папери
2. Політичні	Харизма, лідерство в бізнесі, політиці
3. Культурні	Елітарний стиль життя, звички, манери
4. Соціальні	Доступ до соціальних мереж, асоціацій, клубів, спілок
5. Престиж	Репутація, етнічна або релігійна належність, мораль, етика
6. Громадянські	Права власності, соціальний контракт, право бути обраним, інші права людини
7. Людські	Навички, експертиза, досвід, освіта, знання

Найпоширеніше таке визначення нерівності: “відмінності між людьми у розпорядженні економічними та соціальними ресурсами” [4, 11 904]. Як правило, економічний аналіз нерівності обмежується аналізом нерівності у прибутках між різними групами населення країни (вертикальна нерівність). Але нерівність у прибутках є лише частиною економічної нерівності.

Останнім часом у дослідженнях конфліктів більше уваги приділяється горизонтальній нерівності. “Простої нерівності між багатими та бідними недостатньо для початку конфлікту. Руйнівою є горизонтальна нерівність: коли влада і ресурси нерівно розподіляються між групами, які також відрізняються расою, релігією або мовою. Конфлікти мають місце між групами, одна з яких відчуває себе дискримінованою, а інша насолоджується привілеями, які боїться втратити” – писав колишній Генеральний секретар ООН Кофі Анан. Під горизонтальною нерівністю розуміється системна соціально-економічна нерівність між групами, які відрізняються за ознаками ідентичності (регіональної, мовної, релігійної). Горизонтальна нерівність проявляється не лише як диференціація у прибутках, як різний рівень освіти, соціальний статус, здоров'я, повнота забезпечення безпеки і захисту прав людини.

Економічна й політична диференціація серед членів групи фундаментально важлива для групової мобілізації. Характер сприйняття нерівності членами групи є причиною конфлікту. Коли все суспільство рівномірно бідне, причин для образи не існує. Якщо ж політичні лідери намагаються забезпечити собі достатню підтримку серед прибічників, мобілізувати їх для протестної поведінки, без суттєвої економічної нерівності серед членів суспільства це буде зробити дуже важко. Тобто наявність глибокої економічної нерівності серед груп, що, як вони вважають, пов'язана з дискримінацією та порушенням прав, є однією з рушійних сил конфлікту.

Постановка завдання. Мета статті – впорядкування наукових досліджень у галузі соціально-економічної нерівності як рушійної сили соціальних конфліктів; розробка моделі оцінки рівня загальної горизонтальної соціально-економічної нерівності в суспільстві; обґрунтування зв'язку між нерівністю та конфліктним потенціалом суспільства через механізми порушення економічних і соціальних прав людини.

Результати дослідження. Першим кроком комплексної оцінки міжгрупової горизонтальної нерівності як рушійної сили соціальних конфліктів вважається розрахунок загального для всієї економічної системи рівня горизонтальної нерівності.

За допомогою складної комбінації ринкових механізмів та державних інтервенцій економічна система дозволяє індивідуумам трансформувати їхні внески та зусилля у прибуток. У цій системі вертикальна нерівність вимірюється прогнозованим прибутком, який асоціюється з внесками індивідуумів.

Розглянемо суспільство, яке складається з N індивідуумів, кожний з яких описується соціально-демографічною характеристикою x_i . Економічна система складається з ринкових механізмів і державних інтервенцій, які трансформують соціально-демографічні характеристики людини у прибуток y_i .

Прибуток кожної людини є функцією її соціально-демографічної характеристики. Вертикальна нерівність між індивідуумами – це наслідок нерівності в розподілі цих характеристик. Але економічна система не генерує ідентичних прибутків для двох індивідуумів, які мають ідентичні соціально-демографічні характеристики. Ця різниця у прибутках оцінюється як горизонтальна нерівність економічної системи.

Припустімо, що економічна система дозволяє індивідууму трансформувати його соціально-демографічну характеристику згідно з рівнянням:

$$y_i = e^{\alpha_i \beta_i} \quad (1)$$

де ε_i – випадкова змінна від 0 до 1, $y = (y_1, y_2, \dots, y_n)$ – рівень теперішніх прибутків індивідуума, $\hat{y} = (\hat{y}_1, \hat{y}_2, \dots, \hat{y}_n)$ – рівень прогнозованих прибутків.

$$y_i' = e^{\alpha_i \beta_i'} \quad (2)$$

Якщо $I(y)$ – будь-який індекс нерівності, який базується на рівні теперішніх прибутків, він може бути розподілений на вертикальну I^v та горизонтальну I^h складові нерівності економічної системи.

$$I^h = I(y) - I(y') \quad (3)$$

$$I^v = I(y') \quad (4)$$

За допомогою лог-лінійної регресійної моделі Тобіта генеруємо вектор очікуваного прибутку. Змінні регресії: hh – розмір домогосподарства, urban або rural – розташування домогосподарства, indsec, pubsec, ruralsec – працевлаштування голови домогосподарства у промисловості, державному секторі або сільському господарстві відповідно, educsec, educhigh – середня або вища освіта, mig – міграція, disability – хвороба або інші вади людини.

Для ілюстрації методології оцінки загального рівня горизонтальної нерівності в економіці будемо використовувати дані опитувань домогосподарств, що дозволить визначити коефіцієнти еластичності, рівень загальної нерівності, вертикальної та горизонтальної нерівності в економіці.

Ми вираховували рівень горизонтальної нерівності в Україні, базуючись на даних опитувань домогосподарств у 2008 р., досліджених Державним комітетом статистики України. Табл. 2 містить оцінку загального рівня нерівності, вертикальної нерівності та горизонтальної нерівності. Відповідно до оцінок, горизонтальна нерівність досягає 30 % від загального рівня нерівності (загальний рівень нерівності в Україні за індексом Джині становить 0,28).

Таблиця 2

Оцінка рівня очікуваного прибутку та нерівності

Вид нерівності	Джині	Змінна моделі	Коефіцієнти
Вертикальна нерівність	0,19812 (70 %)	hh	-0,131 (0,004)
Горизонтальна нерівність	0,008674 (30 %)	urban	0,024 (0,016)
Загальна нерівність	0,28486	rural	-0,041 (0,056)
		indsec	0,035 (0,043)
		pubsec	-0,06 (0,032)
		ruralsec	-0,051 (0,036)
		educsec	-0,031 (0,042)
		educhigh	0,06 (0,035)
		mig	0,023 (0,02)
		disability	0,065 (0,002)
		Константа	12,13

Але визначення рівня загальної горизонтальної нерівності не пояснює вплив соціально-економічної нерівності на виникнення конфліктів. Оскільки в конфлікті беруть участь організовані групи, то насамперед потрібно визначити, яким чином відбувається мобілізація цих груп. Спільна ідентичність (етнічна або регіональна) є могутнім мобілізаційним фактором.

Напруження між соціальними групами в Україні спостерігається не лише за етнічними вимірами. Ми проілюструємо механізми сполучання горизонтальної нерівності, колективної образи та конфліктного потенціалу для трьох найчисленніших етнічних меншин, тому що для них маємо достатній емпіричний матеріал.

Більшість міжнародних організацій у контексті оцінки рівня дискримінації та конфліктного потенціалу акцентує увагу на трьох групах етнічних меншин: росіяни в Україні, росіяни в АР Крим, татари в АР Крим, причому росіяни в АР Крим розглядаються окремо від росіян в Україні, тому що АР Крим є

конституційною автономією, що обумовлює різні підходи до забезпечення прав етнічних груп, особливо росіян, які становлять більшість у Криму. Табл. 3 містить оцінку рівня конфліктного потенціалу, індексів економічної дискримінації, політичної дискримінації та колективної образи для трьох найчисленніших етнічних меншин в Україні.

Таблиця 3

Оцінка рівня сприйняття економічної дискримінації, колективної образи і протестного потенціалу в Україні *

Етнічна група	Конфліктний потенціал	Індекс економічної дискримінації	Індекс політичної дискримінації	Індекс колективної культурної образи	Індекс колективної політичної образи	Індекс інтенсивності конфліктів між різними групами	Індекс вимог автономії (сецесії)
Росіяни в Україні	Середній	0	0	1	3	1	2
Росіяни в АР Крим	Високий	2	4	2	4	3	4
Татари в АР Крим	Високий	1	1	1	3	3	4

*Досліджено та підраховано автором за методикою проекту “Меншини під загрозою”.

Найвищий рівень насильства між етнічними групами спостерігається в АР Крим, причому обидві групи (етнічні росіяни та кримські татари) вимагають збільшення автономії, а найбільш радикальні рухи – навіть сецесії. Росіяни, які проживають у Криму, відчувають себе в опозиції не лише до центрального уряду, а й до кримських татар. Спостерігається зростання насильства між групами, які намагаються обмежити доступ представників іншої групи до землі, роботи, житла.

Окремо слід підкреслити, що історично вкорінена дискримінація, упереджене ставлення суспільства до певних соціальних груп може сприяти формуванню почуття колективної образи і бажання відстоювати груповий інтерес, навіть якщо формальної дискримінації не існує.

У більшості випадків соціально-економічні диференціації між групами супроводжуються нерівним доступом до політичної влади. Соціально ізольовані, дискриміновані групи не мають достатньої політичної влади для захисту своїх інтересів. Часто соціально-економічні й політичні нерівності посилюють одна одну, що спонукає групи на мобілізацію до колективних протестних дій, які примушують уряд запроваджувати економічну політику корегування нерівності.

Висновки.

1. Запропонований підхід до формування безпеки держави на основі запобігання розвитку соціальних конфліктів та забезпечення прав людини містить два важливих елементи:

- а) державну політику і нормативно-правову базу, яка утворює інститути забезпечення економічних та соціальних прав громадян;
- б) громадянське суспільство, яке спонукає уряд до реалізації прав людини і контролює виконання державної політики.

2. Міжнародно визнані права людини – це ті, що включені до Міжнародної декларації з прав людини (1948 р.), Міжнародної конвенції з громадянських та політичних прав, Міжнародної конвенції з економічних, соціальних та культурних прав, Міжнародної конвенції щодо запобігання всім формам расової дискримінації, Міжнародної конвенції щодо запобігання всім формам дискримінації проти жінок та ін.

Найважливіші характеристики запропонованого підходу впливають з особливої сутності прав людини – універсальності, заперечення всіх форм дискримінації.

Доведено, що наявність горизонтальної дискримінації в соціально-економічній сфері пов’язана як з об’єктивними тенденціями розвитку економіки, так і з державною політикою, котра сприяє соціальній ізоляції. Як правило, соціально-економічна нерівність спричинюється порушенням політичних та громадянських прав людини. Співвідношення між усіма групами прав у формуванні передумов розвитку конфліктів таке: порушення економічних та соціальних прав створює передумови для соціально-економічної нерівності. Нерівність впливає на формування колективної образи. На цьому тлі порушення політичних прав провокує радикалізацію насильства.

Поглиблення соціально-економічної нерівності разом із соціальним виключенням є рушійними силами неспроможності держави, зменшення її легітимності, поширення насильства у всіх верствах суспільства.

3. В Україні соціальні та економічні права, такі як право на власність, на адекватний стандарт життя, житло, їжу, на соціальний захист, гарантуються Конституцією, однак реальних механізмів їхнього захисту й забезпечення немає. Українське законодавство містить положення, які дозволяють державним установам не виконувати, а часто й порушувати права громадян. Процедуру індивідуальних скарг на порушення економічних та соціальних прав не встановлено.

4. Концепція національної безпеки України, особливо в частині економічних і соціальних аспектів безпеки держави, повинна бути спрямована не лише на захист територіальної цілісності країни, але й на виконання і забезпечення економічних і соціальних прав, для чого потрібно встановити стандарти економічних і соціальних прав, розробити й закріпити законодавчо механізми виконання, забезпечення, демократичного контролю стану прав людини. Забезпечення економічних і соціальних прав – це не лише базова послуга, яку держава мусить виконувати для громадян, але й політика запобігання ескалації соціальних конфліктів.

5. Важливий напрямок подальших досліджень у галузі стратегій модернізації України – поєднання завдань економічного розвитку із забезпеченням прав людини. Синергія у впровадженні стратегій економічного розвитку на основі прав людини сприятиме запобіганню соціальних конфліктів.

Література

1. Human Development Report 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org>
2. Україна. Подолання бідності // Програма ООН “Цілі тисячоліття”. – К. : Міністерство економіки України, 2000. – 7 с.
3. Social Stratification // International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences. Elsevier Science Ltd., 2001. – P. 14 443–14 451.
4. Inequality // International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences. Elsevier Science Ltd., 2001. – P. 11 904–11 932.